

Мирослав Беззуб'як

НАЦІОНАЛІСТИЧНІ КРИТЕРІЇ ОЦІНКИ ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ

Статтю присвячено історичній ролі націоналізму у створенні сучасних держав і політичних режимів. Доводиться переважно духовно-культурна природа націоналізму та його ключове легітимізує значення в модерній політичній практиці. Виокремлено три базові політичні цінності націоналізму: державність, соціальна рівність, міжнародний престиж.

Ключові слова: націоналізм, державність, рівність, міжнародний статус, міжнародний престиж.

Myroslav Bezzubjak. «Nationalistic criteria of political system's evaluation» The article is on historical role of nationalism in creation of modern state and political systems. The cultural and spiritual nature of nationalism as well as its key legitimizing role in the modern political practice is proved. Three basic political values of nationalism are defined – statehood, equality, international prestige, are defined.

Key words: nationalism, statehood, equality, international states, international prestige.

У сучасній Україні націоналізм засобами внутрішньої олігархічної і зовнішньої гегемоністської та імперіаліс-

тичної пропаганди перетворено на своєрідне ідеологічне опудало, в побитті якого беруть участь усі, кому не заманеться – від озлобленого історичними поразками й цілковитою непотрібністю комуніста та проросійського шовініста до «поміркованого демократа» і проєвроатлантичного «ліберала-грантожера». Чомусь вважається, що саме націоналіст, а не корупціонер, казнокрад, агент іноземних держав, політичний чи просто кримінальний злочинець становить найбільшу загрозу для української держави, котру намагаються зобразити якимось стерильним створінням без зовнішності й характеру, яке готове всіх прийняти, всім догодити і всім прислужитися. Єдиним завданням цього історичного покруча є задоволення потреб чисельно мізерної та цілковито недолугої в державно-управлінських справах верхівки, що безапеляційно призначила себе на роль еліти. Ця «еліта» є космополітичною не в сенсі високої культури, наднаціональної ідентичності й вселюдської духовності, а в сенсі залежності від зовнішніх сил, в інтересах котрих вони діють у власній країні, розколюючи її та утримуючи в залежності.

Вітчизняна політична риторика «критики націоналізму» вражає своєю історичною провінційністю, хоча її носії намагаються переконати український загаль у протилежному. Інформаційний простір сучасної України заповнено водночас і «небезпечними», і гротескними фігурами «бандерівців». Причому, доволі часто ці ідеологічні опудала виготовляють, переважно на закордонне замовлення – спадкоємці Власова чи Краснова, а також вітчизняні нащадки проімперських колаборантів. Розуміння ролі націоналізму у витворенні сучасного світу та новоєвропейської цивілізації є свідченням культурної причетності Модерну. Достатньо згадати імена його творців та натхненників – Й. Гердер, Й. Фіхте, Ерн. Ренан, Дж. Мадзіні, І. Франко та багато інших мислителів світового масштабу, імена яких викарбувано на скрижалях вселюдської культури. Тому й деякі, особливо «вітчизняні» (взято в лапки, позаяк невідомо, яка ж країна їх вітчизна) критики націоналізму є зазвичай або

духовними пігмеями, або найманцями інших держав – агентами чужих націоналізмів у власній державі, якій вони усіма силами заважають стати національною.

Від часів Великої французької революції націоналізм постав як ключова перетворююча соціальна сила та базова організаційна форма суспільного життя людства. На сьогодні не існує жодного політичного явища, яке б не мало на собі відбитку націоналізму. Епітет «національний» набув глобального поширення – національні технології, національна економіка, національна політика, національна демократія тощо – все це свідчить про всеосяжний поступ націоналізму планетою. Належність до певної нації нині є однією з перших умов самоідентифікації індивідів та соціальних груп. Тому націоналізм у найширшому розумінні – це культурно-світоглядна установка, через яку споглядаються та визначаються явища сучасного світу. Його присутність у політиці є особливо показовою, адже більша частина політичних звершень новітньої історії здійснена в ім'я нації та в її інтересах. Націоналізм є однією з визначальних трансформаційних сил Сучасності. Однак він не єдина така сила. Суттєвий вплив на модерне суспільне життя справили цикли науково-технічної революції, економічна інтернаціоналізація, протистояння глобальних ідеологій та світоглядів, а також відповідних їм політичних устроїв і новітніх наддержав. Модерн є витвором декількох трансформаційних сил, проте націоналізм відіграє в їх комплексній дії одну з ключових ролей. Він одухотворює та означає ті чинники, які створили «портрет сучасності».

Ключову історичну роль націоналізму відзначає класик сучасної політичної науки Г. Алмонд, виокремлюючи основні елементи політичного розвитку. На його думку, такий розвиток містить у собі чотири проблеми: проблема державного будівництва, що стосується інтеграції та контролю; проблема національного будівництва, що стосується групової ідентичності та лояльності; проблема участі, що стосується залучення членів суспільства до процесу прийняття політичних рішень; проблема розподілу,

що стосується докладення політичною системою матеріальних благ, послуг та цінностей [1, с. 323]. Безперечно, класик політології має рацію в тому, що націоналістичний фактор є одним з ключових. Проте він не один з багатьох факторів, а фактор визначальний. Зокрема, державне будівництво важко відокремити від будівництва національного, адже більшість сучасних держав є державами національними. Крім того, проблематика участі та розподілу також містить у собі визначальний національний елемент. Належність до певної нації є головною підставою для участі в політичному житті відповідної національної держави, а ресурсно і ціннісно розподільча діяльність цієї держави стосується передусім тих, хто належить до відповідного національного суспільства.

Всюдисущий і всеосяжний вплив націоналізму пояснюється його духовно-культурною природою. Він повинен забезпечити лояльність, без якої жодна держава і політичний режим неспроможні існувати. Політика, так чи інакше пов'язана з насильством і примусом, які не можуть бути задіяні в чистому вигляді, потребуючи легітимізації, котра у сучасному світі міститиме більшу або менше частку націоналізму.

Націоналізм передусім стосується легітимації, тобто він є перетворюючою і підтримуючою духовною силою. Відомими є теоретичні положення стосовно того, що національні переконання стали своєрідним заміником переконань релігійних, а між віруваннями та ритуалами націоналізму й релігійними віруваннями та ритуалами існує, принаймні формальна, подібність. Безперечно, націоналізм цілковито не змінив релігію, однак він частково підмінив її легітимізуючу роль у політичному житті [1, с. 168, 203]. В сучасних політичних системах націоналізм виконує такі самі політико-культурні функції, які релігія виконувала у досучасних монархічних системах. Варто ще раз наголосити, що мовиться не про просту історичну наступність, а про комплексну взаємодію. У багатьох випадках релігійна ідентичність також відіграє роль у легітимізації сучасних політичних

систем, зокрема коли йдеться про ісламський світ та частково католицький сегмент християнського світу.

Відомі й інші визначні ціннісні альтернативи націоналізму. Мовиться про великі глобальні ідеології – комунізму, фашизму, лібералізму. Однак взаємодію націоналізму з цими альтернативними ціннісними формаціями не слід сприймати як банальне протистояння систем цінностей, оскільки ці ідейні системи зазвичай жилися національною енергією тих націй, котрі в них увірували. Водночас, доволі часто релігійні переконання ставали невід'ємною частиною національних ідентичностей. Однак, якою б комплексною і навіть заплутаною не була взаємодія в рамках ціннісного фундаменту сучасного світу, очевидним залишається одне – націоналізм є глобальною перетворюючою силою, природа якої переважно духовна і культурна.

Ціннісно-духовний характер націоналізму відзначався ще класиком сучасної соціології М. Вебером. На його думку, національні почуття глибоко укорінені в почутті престижу та величі власної нації, а також почутті відповідальності перед наступними поколіннями тієї самої нації. Ці почуття є розподіленими між усіма, хто належить до відповідної національної спільноти. Інакше кажучи, йдеться про внутрішню культурну дифузю [2, с. 955]. Таким чином, у тлумаченнях класика соціології націоналізм постає передусім явищем культури, покликаним легітимізувати національну державу і національну політичну систему. Очевидним є зв'язок між уявленнями М. Вебера про націю та його ж уявленнями про політичну спільноту. Остання в тлумаченнях великого соціолога постає чимось «надекономічним» – таким, що для свого існування потребує не лише економічної доцільності, але й вищих духовних цінностей.

Належність до певної нації завжди міститиме в собі позаматеріальний духовний елемент і не вимірюватиметься винятково в термінах економічної вигоди. Однак специфіка націоналізму як явища соціальної культури не виключає, а навіть передбачає потужний вплив на реальне політичне життя. Варто згадати відомі положення

соціологічної системи Т. Парсонса щодо визначальної ролі культурних ціннісних зразків у визначенні структури соціальної системи та соціальної дії [2, с. 491–492].

Уже понад двісті років націоналізм «крокує планетою», продовжуючи і нині відігравати свою соціально-трансформуючу роль. Він набуває різних форм: культурного націоналізму, державного націоналізму, ідеологічного націоналізму, модернізаційного націоналізму, які, втілюючись у різних регіонах світу, виконують приблизно однакову роль – легітимізацію держави і політичної системи. Цінність державності є ключовою для всіх чотирьох вищезазначених моделей націоналізму. Ерн. Гелнер визначав націоналізм як гін до державності, в процесі якого етнічна група шляхом культурної гомогенізації розгортається в групу національну з єдиним економічним, політичним та правовим просторами. Держава і є тим інституційним стрижнем, навколо якого зазначені простори згруповуються.

Таким чином, маємо два базові елементи: етнос і національну державу. Нація ж постає сполучною ланкою, через яку партикулярні етнічні цінності втілюються в універсалістську політичну практику. Слід знову наголосити на універсалістсько-глобальному характерові націоналізму як формі організації політичного життя. Безперечно, кожна етнічна система цінностей є окремішньою і якісно відрізняється від інших подібних систем цінностей. Так само різними є шляхи розбудови власної держави, точніше, цих шляхів чотири: спочатку утворюється донаціональна держава (переважно монархія), яка об'єднує різні етнорегіональні спільноти в одне національно-державне ціле; спочатку виникає нація з єдиною мовно-культурною сферою, історичною міфологією і територією, яка вже згодом утворює відповідну собі державу; спочатку існує певна ідеологічна система, яка об'єднує різні переселенські групи в одну сконсолідовану ідеологією національну державу; спочатку існує модернізаційна еліта, яка шляхом об'єднання різних етнічних та регіональних груп прагне створити цілісну націю і національну

державу, котра б завдала поразки колоніальним імперіям та вистояла б у конкурентній боротьбі з більш розвиненими національними державами світ-системного ядра.

У всіх чотирьох моделях націоналізму йдеться про державність, сконсолідованість і міжнародний престиж. І саме ці три речі становлять ті базові цінності націоналізму, які можуть бути використані для оцінки політичних режимів, систем та устроїв. Отже, націоналізм є поступом певної етнічної групи до державності, рівності й сконсолідованості та максимально високого статусу в міжнародних відносинах. Якщо ці три цінності залишаються нереалізованими, то й справу націоналізму можна вважати незавершеною.

Ім. Валлерстайн вважав націоналізм породженням капіталістичної світ-системи. Оскільки ж ця система, за його твердженням, є за своєю суттю конкурентною, то й націоналізм слід вважати формою конкурентної боротьби [4, с. 98; 5, 233, 236]. Видатний неомарксист відзначав всеосяжний характер цієї форми, тобто присутність між-національного змагання як всередині сегментів капіталістичної світ-системи (ядро, напівпериферія, периферія), так і між ними. Таким чином, всі автори, і класичні, і сучасні, відзначали безпосередній стосунок націоналізму до міжнародних відносин. Справді, без конкуренції між національними державами націоналізму не існувало б. Більш того, він значною мірою постає ідеологією такої конкуренції. Тому й однією з базових цінностей націоналізму є престиж і статус нації та її держави в системі міжнародних відносин. Націоналізм, уособлений націоналістами при владі, завжди прагнучиме досягнути максимально високого рівня в міжнародно-політичній ієрархії. Якщо ж таке прагнення відсутнє, то йдеться або про етно-містечкове хуторянство, або про несформованість нації та залежність національної держави від більш потужних учасників світового політичного процесу.

Міжнародно-політичні імплікації націоналізму призвели до появи міфу про якусь його особливу агресивність, порівняно з іншими явищами міжнародної

політики. Однак очевидним є те, що цей сегмент політичних відносин завжди відзначався особливою конфліктогенністю. Міжнародна політика впродовж усієї своєї історії визначалася і структурувалася війнами, які відбувалися не лише між націями, але й між усіма формами соціальних організацій.

Руйнівний ефект націоналізму стосувався хіба що архаїчних і недієздатних імперій, котрі він зруйнував, призвівши до появи більш модерних політичних форм – національних держав. Не слід забувати, що процеси інтернаціоналізації та глобалізації в міжнародних відносинах цілковито синхронізуються в історичному часові з появою, розвитком і утвердженням націоналізму. Тому й внесок останнього у формування єдиного світового політичного, економічного і правового просторів є одним з вирішальних. Натомість, міф про якусь особливу агресивність та войовничість націоналізму є породженням націоналістичної ж пропаганди національних суспільств світ-системного ядра, котрі вже створили свої національні держави і прагнуть утриматися на верхівці владно-силової ієрархії світу, компрометуючи націоналізм народів напівпериферії і периферії.

Націоналізм приніс мир у строкаті, розколоті, елітаристські суспільства донаціональної доби. Він гомогенізував ці суспільства в культурному, політичному, економічному і правовому сенсах. Він зруйнував феодально-абсолютистські ієрархії шляхом впровадження в політичну практику ідеї рівності, ґрунтованої на належності до єдиної національної спільноти. Саме тому початок поступу націоналізму історично синхронізується з початком поступу ідеології лібералізму. Хоча, націоналізм був і залишається ідеологічно індиферентним. Йому байдуже, яка система ідеологічних цінностей сприяє втіленню базових цінностей націоналістичного поступу – державності, рівності (національного егалітаризму), максимально високого статусу цієї державності в системі міжнародних відносин. Так само він є індиферентним щодо форм політичного режиму, політичної системи і політичного

устрою, які для нього постають лише інституційними засобами втілення зазначених вище трьох базових цінностей. Таким чином, і комуніст, і ліберал, і консерватор, і фашист цілком можуть бути націоналістами. Натомість, сам націоналіст вкрай вибірково ставиться до різних ідеологічних утопій, прагнучи лише одного: створення держави, рівності представників своєї нації перед цією державою, досягнення нею максимально високого рівня у глобальній політичній ієрархії.

Тематика націоналізму не втратила своєї актуальності й сьогодні, що пояснюється падінням тоталітарних ідеологій, відсутністю реальних ціннісних альтернатив націоналістичним ідеологіям, а також інституційних альтернатив головному породженню націоналізму – національній державі. На сьогодні хіба що Євросоюз чи Північноатлантичний альянс можуть вважатися такими альтернативними політичними облаштуваннями. Хоча, якщо уважно придивитися та неупереджено проаналізувати, то можна стверджувати, що в цих начебто наднаціональних інституціях домінують національні держави світ-системного ядра. Тому й вступ нових незалежних держав до НАТО та ЄС не стільки гарантує їм безпечне і комфортне існування, скільки загальмує справу націоналізму в цих країнах, зробивши їх беззахисними перед імперіалізмом зростаючих держав Євразії. Слід наголосити, що потужна національна держава та егалітарне національне суспільство є вінцем націоналістичного творіння. Натомість, залежні державності та розколоти й розшаровані національні суспільства є свідченням того, що справа націоналізму залишається незавершеною.

Таким чином, націоналізм постає духовною силою глобального масштабу, яка надає універсальні зразки політичної організації, керуючись трьома базовими цінностями: національна державність, рівність (національний егалітаризм), високий статус у міжнародних відносинах. Жодна з цих трьох цінностей так і не була реалізована в Україні впродовж так званої посткомуністичної трансформації. Все сталося якраз навпаки: державність

неефективна, суспільство розколоте та розшароване, престиж української держави в світовій спільноті підірвано, а її статус вкрай низький. Тому під кутом зору націоналізму український політичний режим може бути оцінений як антинаціональний, а справа націоналізму залишається недовершеною.

Націоналізм є передусім духовною, ціннісно-культурною силою глобального масштабу. Він не прищепиться в бездуховних, примітивно матеріалістичних і корумпованих суспільствах. Однак без національної солідарності й більш-менш визначеної національної ідентичності державності цих суспільств не зможуть ефективно виконувати навіть найелементарніші функції, оскільки не матимуть «бази лояльності». У наскрізь «продажних» і залежних соціумах націоналіст справді видаватиметься дивакуватим, однак саме навколо цього типу людини політичної розгорталася світова й європейська історія останніх двох століть.

Націоналізм як історичне явище та ціннісно-організуєча сила політичних спільнот має «надекономічний» характер, хоча й роль економічних чинників у його становленні є однією з вирішальних. Інтенсивність націоналістичних почуттів не вимірюється сумами баришів, подаянь, хабарів. Подібно й національне суспільство є суспільством рівних, оскільки представники різних соціальних верств і прошарків належать до однієї нації та рівні перед своєю національною державою. В цьому й полягає велика миротворча роль націоналізму, котрий нівелює класові, ідеологічні, регіональні відмінності. Відповідно, розшароване й елітаристське суспільство, в якому бідність більшості є умовою багатства кримінально-олігархічної меншини, не може вважатися повноцінним національним суспільством, адже в ньому фактично співіснують дві різні етнічні групи. Таке суспільство несе в собі потенціал національної революції, ідеалами якої стануть цінності націоналізму – незалежна державність, національна рівність і солідарність, високий статус у міжнародних відносинах.

1. Almond G. Comparative Politics: Developmental Approach / Almond Gabriel A., G. Bingham Powell Jr. – Boston: Little, Brown and Co, 1966. – 350 p.

2. Хантингтон С. Кто мы?: Вызовы американской национальной идентичности / Самюэль Хантингтон; [пер. с англ. А. Башкирова]. – М. : АСТ: Транзиткнига, 2004. – 635, [2] с.: ил. – (Philosophy).

3. Weber M. Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology : [in 2 vol.] : [transl.] / Max Weber; ed. by Guenther Roth and Claus Wittich. – Berkeley; London; Los Angeles: Univ. of California Press Ltd., 1978. – Vol. 2. – 828, [32] p.

4. Парсонс Т. К общей теории действия. Теоретические основания социальных наук. Ч. 2. Ценности, мотивы и системы действия / Талкотт Парсонс; [пер. с англ. И. Бакштейна] // О структуре социального действия / Парсонс Талкотт ; под общ. ред. В. Ф. Чесноковой и С. А. Белановского. – М. : Академ. проект, 2002. – С. 458–562.

5. Валлерстайн И. Конструирование народа: раса, нация, этническая группа/ И. Валлерстайн// Раса, нация, класс. Двусмысленные идентичности/ Валлерстайн Иммануил, Балибар Этьен; [пер. с фр. А. Кефал, П. Хицкий; под ред. О. Никифорова, П. Хицкого]. – М.: Логос, 2004. – С. 83–102,

6. Валлерстайн И. Социальные конфликты в чёрной Африке эпохи независимости: пересмотр понятий расы и «статусной группы»/ И. Валлерстайн // – С. 221–237.